

TIJORAT BANKLARINING MUAMMOLI KREDITLAR BILAN ISHLASHI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Joniboyeva Sitora Oybek qizi

“Bank ishi va auditi” mutaxassisligi

2-kurs magistranti

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

[sitorajoniboyeva@gmail.com](mailto: ritorajoniboyeva@gmail.com)

***Annotatsiya:** Maqolada bank tizimidagi kredit portfellari va muammoli kreditlar bilan ishlash masalalari bo‘yicha mavjud tadqiqotlar tahlil qilinib, qonunchilik doirasida ko‘rilayotgan chora-tadbirlar o‘rganilgan. Shuningdek, kredit berish va qaytarish tizimining samarali faoliyatini ta‘minlash bo‘yicha bir qator tavsiyalar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** tijorat banklari, aktivlar, kredit portfellari, kredit, risk, muddati o‘tgan to‘lovlar.*

I.KIRISH

Moliyaviy sektorni izchil isloh qilish davomida bir qator muhim chora-tadbirlar amalga oshirildi. Natijada, ilg‘or bank biznesini yuritish va sektor ichidagi raqobatni kuchaytirish uchun zarur huquqiy shart-sharoitlar yaratildi. Xususan, xalqaro standartlarga mos keladigan va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan huquqiy muhitni ta‘minlash maqsadida, O‘zbekiston Respublikasining «O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida», «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida», «Valyutani tartibga solish to‘g‘risida» va «To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida» gi yangilangan qonunlari qabul qilindi.

Shu bilan birga, bank sohasidagi hozirgi holat tahlili bank sektorida davlatning yuqori darajadagi aralashuvi, davlat ishtirokidagi banklarda menejment va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatining yetarli emasligi, iqtisodiyotda moliyaviy vositachilikning past darajasi kabi bank sektorini iqtisodiy yangilanishlar va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan qator tizimli muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda².

Tijorat banklari jalb qilgan mablag‘larni asosan kredit berish shaklida ishlatadi, bunda faqatgina daromad olish emas, balki mablag‘larni kredit oluvchidan qaytarib olish masalasi ham oldindan belgilanishi kerak. Chunki, bank sarmoya egasi sifatida sarmoyani emas, balki unga nisbatan foydalanish huquqini ma‘lum shartlar asosida sotadi.

Ayni paytda, mamlakatimizda ilmiy va amaliy olimlar tomonidan «muammoli kredit» tushunchasi ancha ko‘proq muhokama qilinmoqda. Bu esa bejiz emas, chunki respublikamiz tijorat banklarining kredit portfelidagi muammoli kreditlar ulushi, ularni kamaytirish uchun ko‘rilayotgan choralari qaramasdan, yuqori darajada qolmoqda. Bugungi kunda ko‘pgina davlatlar bank tizimida umidsiz qarzlarning ko‘payishi muammosiga duch kelayotganligi tufayli banklarning muammoli kreditlari bilan ishlash tizimini takomillashtirish masalalari dolzarbligini hozirgacha muhim ahamiyat

² 2020 — 2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 12.05.2020 yildagi PF-5992-son

kasb etmoqda. Shuning uchun kreditorlar bilan bir qatorda mijozlar tomonidan kreditni qaytarish bo‘yicha o‘z yechimini topmagan muammolar mavjud.³

Ilmiy adabiyotlarda muammoli kreditlar bo‘yicha turli xilma-xil ta‘riflar berilgan. Ayrim adabiyotlarda, muammoli kredit deganda ob‘ekti, sub‘ekti va ta‘minotiga nisbatan bank tomonidan shubha paydo bo‘lgan kredit tushunilsa, ayrim adabiyotlarda “muammoli kreditlar deganda, — qarz oluvchi bir yoki bir necha to‘lovlarni amalga oshirmaganligi yoki kredit ta‘minoti qiymatining pasayishi kreditni muammoli kreditlar turkumiga o‘tishini anglatadi”⁴ deya ta‘rif berilgan.

Tijorat banklarida muddati o‘tgan kreditlar bilan ishlash va ularning portfelini boshqarish samaradorligini oshirish masalalari bir qator xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o‘rganilgan va kredit portfeli tushunchasini uning mohiyatiga berilgan ta‘riflarda ifodalangan. Masalan amerikalik iqtisodchilar Kris J. Barlton, Diana Mak Noton “kredit portfeli - bu kreditlarni turkumlashni o‘z ichiga oladi»⁵- deb ta‘riflashadi.

O‘z o‘rnida, bank sektorining ichki va tashqi ish faoliyatlari ITlarning rivojlanishi bilan yanada rivojlanib bormoqda va bu eng katta ta‘sir qilgan soha sifatida bank tizimini ko‘rsatish mumkin.⁶

Shuningdek, N. Sokolinskaya “kredit portfeli qisqa va uzoq muddatli kreditlar yig‘indisidan iborat” deb ta‘riflaydi va muammoli kreditlarni boshqarish masalasiga alohida to‘xtalib o‘tadi⁷. Bu ta‘rifda asosiy e‘tibor kreditning muddatiga qaratilgan bu holat kredit holatini va mohiyatini to‘liq ochib bermaydi. Chunki, bank tomonidan berilgan kreditlarning muddatini belgilab qo‘yilishi va unga rioya qilinishi faqat kredit klassifikatsiyasi sifatini aniqlashda muhim omil bo‘lishi mumkin.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar ham bu borada qator izlanishlarni olib borishgan, xususan, Sh.Z.Abdullaevaning fikriga ko‘ra, banklarning muddati o‘tgan kreditlari – bu turli xil kredit risklariga asoslangan muayyan mezonlarga qarab turkumlangan kreditlarning qaytarilishida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar bo‘lib, asta sekin umumiy bank aktivlarining standart holatiga ta‘sir qiladi deb aytadi.⁸ Iqtisodchi olim o‘z ta‘rifida kreditlarning ma‘lum bir mezonlar asosida turkumlanishiga, shu bilan birga kredit risklariga alohida to‘xtalib o‘tgan.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan ta‘riflarning o‘ziga xos jihatlarini tahlil qilgan holda muddat o‘tgan kredit tushunchasiga quyidagicha ta‘rif berish mumkin deb

³ Muhammadiyev, Dilmurod Abdulhakim o‘g‘li TIJORAT BANKLARI RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘LLARI // ORIENSS. 2021. №8.

⁴ Abdullaeva Sh.Z. Bank risklari va kreditlash. T.: Moliya, 2012, 124-b

⁵ Sattarov O., Beknazarov E. Tijorat banklarida GEP va uni boshqarish. Monografiya. -T.: EXTREMUM PRESS. 2011 y. 82 b

⁶ Saeid Khajeh Dangolania. The impact of information technology in banking system (A case study in bank Keshavarzi Iran) // Procedia - social and behavioral sciences, Vol. 30, 2011. – 13-16 p

⁷ Диана Мак Нотон. Банковские учреждения в развивающихся странах.- ИЭР МБПП.-Вашингтон Д.С., 2011.-с.75

⁸ Sattarov O., Beknazarov E. Tijorat banklarida GEP va uni boshqarish. Monografiya. -T.: EXTREMUM PRESS. 2011 y. -82 b

hisoblaymiz: Avvalo bankning kredit portfeli- bu bankning kredit operatsiyalarini amalga oshirish uchun zarur asos sanalib, bank tomonidan berilgan jami kreditlarning yig'indisini o'zida ifodalaydi. Uning turli shakllarida kreditorning belgilangan qarzni kech to'lashi yoki to'liq to'lamasligi va bunda vaqt omilining suiste'mol qilinishi biz yuqorida so'z yuritayotgan masala obyekti bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, banklar faoliyatida kredit operatsiyalari asosiy o'rinni egallagani uchun ularning kredit paketlarini to'g'ri tashkil qilish banklarning samarali va barqaror faoliyat ko'rsatishi uchun imkoniyat yaratib beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kredit operatsiyalarini olib borishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar banklar daromadining kamayishiga, ba'zi hollarda ularning sinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, banklarning kredit portfeli va uning sifatini nazorat qilib borish tijorat banklari samarali faoliyatining garovidir.⁹

Yuqorida keltirilgan holatlarga tayanib, respublikamiz tijorat banklarida muddati o'tgan kreditlarni boshqarish samaradorligini yaxshilash bo'yicha izlanishlar olib borish doimo muhim va dolzarb masala sifatida qolmoqda.

II. TAHLIL VA NATIJALAR

Bizning fikrimizcha, muammoli kreditlar «substandart», «shubhali» va «umidsiz» kreditlar sifatida tasniflangan kreditlarni anglatadi. Iqtisodiy jihatdan, muammoli kreditlar kredit risklarining mavjud bo'lishining aniq namoyon bo'lishidir, chunki bu bank tomonidan kredit risklarini noto'g'ri boshqarish natijasida yuzaga keladi. «Muammoli kredit» tushunchasi bevosita «kredit risklari» kategoriyasi bilan bog'liqdir. Shuning uchun muammoli kreditlar mohiyatini tahlil qilishda bank kredit risklarining iqtisodiy mazmunini ko'rib chiqish muhimdir. Bu, yuqorida belgilangan maqsadga erishishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Tijorat banklaridagi kredit riskining asosiy qismi, mamlakatdagi ayrim tarmoqlarda mahsulotlarga bo'lgan talabning kamayishi yoki ishlab chiqarishning pasayish ehtimoli bilan bog'liq. Bundan tashqari, bank kredit riski darajasiga quyidagi omillar ham ta'sir qilishi mumkin:

Bankning iqtisodiyotdagi o'zgarishlarga tez moslashish qobiliyati va mahsulotlariga elastik talabga ega bo'lgan tarmoq yoki doiradagi to'planish darajasi. Bu, ayniqsa, bank mijozlarining ma'lum tarmoqlarda yoki geografik hududlarda bozor o'zgarishlariga sezgirligi bilan bog'liq.

Bank faoliyatining yangi, kam o'rganilgan va noan'anaviy tarmoqlarda shakllanish darajasi.

Yangi bank xizmatlarini qisqa vaqt ichida ko'p miqdorda joriy etish, ammo bu xizmatlarga bo'lgan talabning yetishmasligi bankni salbiy natijaga olib kelishi mumkin.

Yaqin kelajakda yangi mijozlarni ko'p miqdorda jalb qilish.

⁹ Azlarova Aziza Axrorovna “TIJORAT BANKLARIDA KREDIT PORTFELINI SAMARALI BOSHQARISH MASALALARI”

“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2018 yil 3-b

Kredit va boshqa bank shartnomalarining ko‘p qismi iqtisodiy qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan mijozlarga tegishli bo‘lishi.

Amaldagi qonunchilikka ko‘ra, bank kredit portfeli muntazam tahlil va auditdan o‘tkazilishi kerak. Bu jarayonda kredit sifatini aniqlash bilan birga, kreditlash jarayonini boshqarish sifatini baholash, jumladan, tasdiqlangan kredit siyosatiga, kredit hujjatlarini rasmiylashtirishga, garovni baholash va rasmiylashtirishga, kreditlashga doir vakolatlarni taqsimlashga, shuningdek, qonunchilik me'yorlariga rioya qilinishini ta'minlashga alohida e'tibor berilishi zarur. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimida aktivlar bo‘yicha ehtimoliy zaxiralar yaratish borasidagi amaldagi me‘yoriy hujjatlarga tegishli o‘zgartirishlar kiritilgan. Jumladan, 2021-yil 10 dekabrda Markaziy bank Boshqaruvining «Aktivlar sifatini tasniflash, tijorat banklari tomonidan ular bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiralarni shakllantirish va undan foydalanish tartibiga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi 34/5- sonli qaroriga asosan tijorat banklari tomonidan beriladigan kreditlar yuqorida keltirilgan mezonlar bo‘yicha «standart», «substandart», «qoniqarsiz», «shubhali», «umidsiz» yoki ishonchsiz kreditlarga tasniflanadi. Aktivlar sifati bo‘yicha tasniflanib, har hisobot davrida ehtimoliy yo‘qotishlarga qarshi zaxiralar tashkil qilinib boriladi. Bunda, tijorat banki maxsus zaxiralarni aktivlarni tasniflash uchun mazkur Nizomda nazarda tutilgan asoslar vujudga kelgan sanadan boshlab shakllantirishi va ular bo‘yicha buxgalteriya o‘tkazmalarini dasturlashgan holda amalga oshirishi lozim. Standart aktivlarga yaratiladigan zaxiralar sifati standart deb tasniflangan jami aktivlar qoldig‘iga nisbatan har oyning yakuniga qadar milliy valyutada shakllantirilishi lozim.

1-jadval

Kreditlarning sifati bo‘yicha shakllantirilishi lozim bo‘lgan zaxiralar me‘yori¹⁰

Aktivlar sifati bo‘yicha	Maxsus zaxiralarni shakllantirish
“standart”	1%
“substandart”	10%
“qoniqarsiz”	25%
“shubhali”	50%
“umidsiz”	100%

Aktivlar yuqori likvidli ta‘minot bilan ta‘minlanganda ular bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplashga mo‘ljallangan zaxira miqdori quyidagi formulaga muvofiq aniqlanadi:

$$Z = (AJM - TQ * (1-Ch)) * m^{11}$$

¹⁰ Muallif tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 10.12.2021 yil № 2696-3 sonli “Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida” nizomi asosida tayyorlandi

¹¹ O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 10.12.2021 yil № 2696-3 sonli “Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida

bunda:

Z — shakllantirilishi lozim bo‘lgan zaxira miqdori;

AJM — aktivning jami qiymati summasi;

TQ — yuqori likvidli ta‘minot qiymati;

Ch — valyutadagi tafovutni hisobga olish omili. Mazkur omil aktiv ifodalangan valyuta u bo‘yicha qabul qilingan ta‘minot valyutasidan farq qilmasa 0 ga, farq qilsa 0,1 ga teng bo‘ladi;

m — aktiv tasnifi bo‘yicha shakllantirilishi lozim bo‘lgan zaxira yaratish me‘yori.

Bunda, aktivlar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplashga mo‘ljallangan zaxira miqdori 0 yoki undan kichik (manfiy) bo‘lsa, aktiv bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplashga mo‘ljallangan zaxira shakllantirilmaydi.” Aktivlar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplashga mo‘ljallangan zaxira miqdori yuqori likvidli ta‘minot bilan ta‘minlangan aktivlar uchun shakllantirilishi kerak bo‘lgan zaxiralarni hisoblashni maqsad qilib oladi. Bu formula orqali banklar yoki moliyaviy tashkilotlar aktivlarning qiymati va ta‘minotlarini hisobga olib, ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplashga kerak bo‘lgan zaxiralarni aniqlaydilar. Yuqori likvidli ta‘minot — bu yuqori sifatli va tezda sotilishi mumkin bo‘lgan aktivlar, masalan, naqd pul yoki davlat obligatsiyalari bo‘lishi mumkin. Banklar yoki moliyaviy institutlar ushbu ta‘minotni qo‘llagan holda, aktivlarining ehtimoliy yo‘qotishlarini qoplash uchun kamroq zaxira shakllantiradilar, chunki bu ta‘minotning qiymati o‘zgarimasligi yoki oson sotilishi ehtimoli yuqori.

Valyutadagi tafovut — bu omil banklar uchun muhim, chunki aktiv va ta‘minot bir xil valyutada bo‘lmasa, valyuta kursining o‘zgarishi zaxira miqdoriga ta‘sir qilishi mumkin. Masalan, agar bank o‘z aktivlarini USDda ifodalasa va ta‘minotni so‘mda qabul qilsa, valyutadagi tafovut zaxira miqdorini o‘zgartirishi mumkin.

Tasniflangan aktivlar — yuqori sifatli aktivlar uchun zaxira miqdori kam bo‘ladi, ammo substandart yoki umidsiz tasniflangan aktivlar uchun zaxira ko‘payadi. Bu esa bankning xavfini hisobga olishda muhim omil hisoblanadi.

Ushbu formula banklarga yuqori likvidli ta‘minot bilan ta‘minlangan aktivlar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zarur bo‘lgan zaxira miqdorini aniqlashda yordam beradi. Bu, banklarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash va ularning aktivlariga nisbatan ehtimoliy yo‘qotishlarni oldini olishga yordam beradi. Shuningdek, valyutadagi tafovutni hisobga olish omili bankning xalqaro faoliyatini va risklarni boshqarish tizimini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

mlrd. so‘m												
Ko‘rsatkichlar nomi	Yan.	Fev.	Mart	Apr.	May	Iyun	Iyul	Avg.	Sen.	Okt.	Noy.	Dek.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Regulyativ kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati, foizda	17,7	17,7	17,5	17,2	17,1	17,3	17,1	17,0	17,0	17,1	17,4	17,4
Regulyativ kapital	109 891	110 455	111 397	112 532	113 724	115 612	116 910	117 994	119 605	121 265	123 800	124 793
Tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasi	620 013	624 281	638 251	653 306	664 959	670 104	682 288	693 618	704 367	711 093	712 384	718 557
I darajali kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati, foizda	15,3	15,1	14,8	14,5	14,3	14,2	13,9	13,8	13,9	14,0	14,2	14,3
I darajali kapital	94 679	94 253	94 637	94 713	94 946	95 074	95 055	95 620	97 989	99 673	101 160	102 618
Tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasi	620 013	624 281	638 251	653 306	664 959	670 104	682 288	693 618	704 367	711 093	712 384	718 557
Zahiralar chegirilgan holda muammoli kreditlar va mikroqarzlarning regulyativ kapitalga nisbati, foizda	11,4	11,9	12,6	14,1	13,2	12,1	12,1	12,0	12,1	12,1	11,6	9,3
Zahiralar chegirilgan holdagi muammoli kreditlar va mikroqarzlarning regulyativ kapital	12 516	13 190	14 040	15 845	14 956	13 957	14 139	14 215	14 471	14 643	14 373	11 557
Regulyativ kapital	109 891	110 455	111 397	112 532	113 724	115 612	116 910	117 994	119 605	121 265	123 800	124 793
I darajali asosiy kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati, foizda	15,3	15,1	14,8	14,5	14,3	14,2	13,9	13,8	13,9	14,0	14,2	14,3
I darajali asosiy kapital	94 634	94 198	94 582	94 658	94 891	94 904	94 885	95 450	97 768	99 673	101 160	102 618
Tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasi	620 013	624 281	638 251	653 306	664 959	670 104	682 288	693 618	704 367	711 093	712 384	718 557
I darajali kapitalning jami aktivlar summasiga nisbati, foizda	14,5	14,5	14,2	14,1	13,8	13,8	13,4	13,1	13,3	13,2	13,5	13,3
I darajali kapital	94 679	94 253	94 637	94 713	94 946	95 074	95 055	95 620	97 989	99 673	101 160	102 618
Jami aktivlar	652 387	648 617	665 657	670 515	686 191	690 424	711 111	731 605	738 721	753 052	751 032	769 330
Muammoli kreditlarning jami kreditlar va mikroqarzlarga nisbati, foizda	4,2	4,3	4,4	4,7	4,2	4,0	4,1	4,1	4,1	4,1	4,2	3,9
Muammoli kreditlar va mikroqarzlarning jami kreditlar va mikroqarzlarning	20 014	20 850	21 601	23 312	20 936	20 000	20 820	21 530	21 539	22 014	22 452	21 185
Jami kreditlar va mikroqarzlarning	478 910	481 938	488 795	493 796	500 607	504 946	511 065	519 207	526 331	531 467	536 032	544 896

1-rasm. 2024-yilda bank tizimining moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari (davri oxiriga)¹²

2024-yil 1-fevral holatiga tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) to‘g‘risida taqdim etilgan ma‘lumotlarni tahlil qilamiz. Jami kreditlar miqdori 469 600 mlrd. so‘mni tashkil etadi, ulardan 20 014 mlrd. so‘mi muammoli kreditlar bo‘lib, bu jami kreditlarning 4,3% ni tashkil etadi. Shuning uchun umumiy muammoli kreditlar darajasi nisbatan o‘rtacha holatda bo‘lib, bu ko‘rsatkich bank tizimining umumiy moliyaviy barqarorligini ko‘rsatadi. Davlat ulushi mavjud tijorat banklarining kredit portfelida muammoli kreditlar ulushi yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Boshqa banklar 140 009 mlrd. so‘m kredit portfeliga ega bo‘lib, 4 596 mlrd. so‘mi muammoli kreditlar bo‘lib, bu 3,3% ni tashkil etadi. Tijorat banklarining umumiy kredit portfelidagi muammoli kreditlar ulushi 4,3% ni tashkil etadi, bu bank tizimining barqarorligini saqlashda muhim ko‘rsatkich bo‘lishi mumkin. Davlat banklarida muammoli kreditlar ulushi 4,7% ni tashkil etib, xususiylariga qaraganda yuqori. Shuningdek, ba‘zi davlat banklarida muammoli kreditlar ko‘rsatkichi yuqori, masalan, Xalq banki (7,6%) va Biznesni rivojlantirish banki (11,0%).

¹² Markaziy Bankning Statistika byulleteni 2024-yil <https://cbu.uz>

Maxsus holatdagi banklar, masalan, Madad Invest bank va Oktobank, juda yuqori muammoli kreditlar ulushiga ega, bu banklar uchun xavfli holatni yaratadi. Bunday banklar tezkorlik bilan o‘z kredit portfelli va risklarni boshqarish tizimini qayta ko‘rib chiqishi kerak. Shu bilan birga, KDB Bank O‘zbekiston, Uzum bank, Yangi bank, Hayot bank kabi banklar muammoli kreditlar bo‘yicha yaxshi holatda, bu banklar o‘z portfelli va risklarni samarali boshqarayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, tijorat banklarining muammoli kreditlar ulushi o‘rtacha darajada bo‘lib, ba‘zi banklarda bu ko‘rsatkich yuqori bo‘lsa-da, tizimning umumiy holati barqarorligini saqlab qolmoqda. Banklar risklarni boshqarish va kredit portfelli sifatini yaxshilash uchun zarur choralarni ko‘rishlari kerak.

2-jadval

«Tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) to‘g‘risida 2024-yil 1-fevral holatiga ma‘lumot»¹³

№	Bank nomi	Kreditlar	Muammoli kreditlar (NPL)	Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi
	Jami	469 600	20 014	4,3%
	Davlat ulushi mavjud banklar	329 591	15 418	4,7%
1	O‘zmilliybank	97 672	3 520	3,6%
2	O‘zsanoatqurilishbank	56 746	2 189	3,9%
3	Agrobank	54 350	2 045	3,8%
4	Asaka bank	38 678	1 840	4,8%
5	Xalq banki	24 314	1 848	7,6%
6	Biznesni rivojlantirish banki	21 529	2 358	11,0%
7	Mikrokreditbank	14 260	888	6,2%
8	Turon bank	11 815	300	2,5%
9	Aloqa bank	10 150	429	4,2%
10	Poytaxt bank	77	2	2,3%
	Boshqa banklar	140 009	4 596	3,3%
11	Ipoteka-bank	37 893	2 769	7,3%
12	Kapital bank	26 910	453	1,7%
13	Hamkorbank	16 009	139	0,9%
14	Ipak yo‘li bank	12 004	264	2,2%
15	Orient Finance bank	8 540	2	0,0%
16	Invest Finance bank	6 429	131	2,0%

¹³ <https://cbu.uz>

17	Davr bank	5 080	44	0,9%
18	Trastbank	5 068	110	2,2%
19	Tenge bank	3 989	128	3,2%
20	Tibisi bank	3 970	80	2,0%
21	Asia Alliance bank	3 938	59	1,5%
22	Anor bank	3 208	64	2,0%
23	KDB Bank O‘zbekiston	2 683	0,0	0,0%
24	Ziraat Bank Uzbekistan	1 558	54	3,5%
25	Universal bank	1 207	34	2,8%
26	Garant bank	892	70	7,9%
27	Madad Invest bank	289	81	28,0%
28	Oktobank	147	110	75,0%
29	Uzum bank	50	0,0	0,0%
30	Yangi bank	47	0,0	0,0%
31	Hayot bank	36	0,0	0,0%
32	Apeks bank	31	0,0	0,0%
33	Eron Soderot banking ShB	20	4	18,9%
34	AVO bank	13	0,0	0,0%
35	Smart bank	0,2	0,0	0,0%

Sana	Kreditlar			Muammoli kreditlar (NPL)			Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi, foizda		
	Jami	shundan:		Jami	shundan:		Jami	shundan:	
		davlat ulushi mavjud banklar	boshqa banklar		davlat ulushi mavjud banklar	boshqa banklar		davlat ulushi mavjud banklar	boshqa banklar
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
01.01.2023 y.	390 048,9	324 680,8	65 368,2	13 992,4	12 643,3	1 349,1	3,6	3,9	2,1
01.02.2023 y.	391 109,2	324 113,9	66 995,2	14 912,4	13 543,6	1 368,9	3,8	4,2	2,0
01.03.2023 y.	397 637,5	328 047,7	69 589,8	15 052,1	13 637,9	1 414,2	3,8	4,2	2,0
01.04.2023 y.	408 167,2	334 767,0	73 400,1	14 341,7	12 919,8	1 421,9	3,5	3,9	1,9
01.05.2023 y.	413 400,3	336 821,6	76 578,7	14 766,7	13 341,8	1 424,9	3,6	4,0	1,9
01.06.2023 y.	420 469,5	340 335,0	80 134,5	14 639,0	13 211,9	1 427,1	3,5	3,9	1,8
01.07.2023 y.	423 772,5	307 886,8	115 885,7	14 303,2	11 855,0	2 448,2	3,4	3,9	2,1
01.08.2023 y.	430 227,2	310 873,2	119 354,0	15 743,1	12 191,8	3 551,3	3,7	3,9	3,0
01.09.2023 y.	444 722,9	320 436,6	124 286,3	17 269,4	12 668,6	4 600,8	3,9	4,0	3,7
01.10.2023 y.	451 610,3	324 034,7	127 575,6	16 828,3	12 589,3	4 239,1	3,7	3,9	3,3
01.11.2023 y.	460 490,9	329 528,8	130 962,1	16 777,5	13 069,4	3 708,1	3,6	4,0	2,8
01.12.2023 y.	465 493,4	331 070,3	134 423,1	17 631,4	13 750,0	3 881,4	3,8	4,2	2,9
01.01.2024 y.	471 405,5	333 298,1	138 107,4	16 621,4	13 267,2	3 354,2	3,5	4,0	2,4
01.02.2024 y.	469 600,4	329 591,1	140 009,4	20 013,9	15 418,2	4 595,7	4,3	4,7	3,3
01.03.2024 y.	472 406,9	331 151,0	141 255,9	20 850,3	16 141,8	4 708,5	4,4	4,9	3,3
01.04.2024 y.	478 200,6	335 366,4	142 834,2	21 600,8	16 944,5	4 656,2	4,5	5,1	3,3
01.05.2024 y.	483 605,3	339 210,0	144 395,3	23 311,9	17 830,7	5 481,2	4,8	5,3	3,8
01.06.2024 y.	490 259,5	343 469,4	146 790,1	20 935,9	16 428,3	4 507,7	4,3	4,8	3,1
01.07.2024 y.	493 952,1	345 500,8	148 451,3	20 000,3	15 102,3	4 898,0	4,0	4,4	3,3
01.08.2024 y.	500 643,9	348 292,7	152 351,2	20 820,5	15 249,7	5 570,7	4,2	4,4	3,7
01.09.2024 y.	509 675,8	354 815,5	154 860,4	21 530,1	15 063,0	6 467,2	4,2	4,2	4,2
01.10.2024 y.	515 640,8	358 577,6	157 063,1	21 539,4	14 604,9	6 934,4	4,2	4,1	4,4
01.11.2024 y.	521 025,0	362 004,6	159 020,4	22 013,7	14 961,0	7 052,7	4,2	4,1	4,4
01.12.2024 y.	525 886,5	363 938,6	161 947,9	22 446,6	14 981,9	7 464,7	4,3	4,1	4,6
01.01.2025 y.	533 121,2	366 730,5	166 390,7	21 185,1	14 343,8	6 841,3	4,0	3,9	4,1

2-rasm. Tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL)¹⁴

Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi 01.01.2025 yil holatiga 4,0% tashkil etib, davlat ulushi mavjud banklarda 3,9% boshqa banklarda esa 4,1% ni tashkil etadi. Jami muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi 2023-yil shu sana holatiga nisbatan boshqa banklardagi ulushi oshgan. oshgan

Tijorat banklari aktivlarining sifati «substandart» deb tasniflangan holatda, ular qaytarilmagan asosiy qarz (qoldiq) summasining oʻn foizini tashkil etuvchi maxsus zaxira shakllantirishi kerak. Agar asosiy qarz va foizlar boʻyicha muddati 90 kundan oshmagan qarzdorlik mavjud boʻlsa, aktiv «qoniqarsiz» deb tasniflanadi.

Bundan tashqari, tijorat banki «qoniqarsiz» deb tasniflangan aktivlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarz summasining yigirma besh foiziga teng boʻlgan maxsus zaxira shakllantirishi zarur. Agar quyidagi omillardan hech boʻlmaganda biri mavjud boʻlsa, aktiv «shubhali» deb tasniflanadi:

“Qoniqarsiz” aktivlarning salbiy koʻrsatkichlaridan biror biri yoki boshqa salbiy holatlar mavjud boʻlsa (masalan, bozorda oson sotiladigan taʼminotning yoʻqligi, taʼminlanmagan aktivlarning borligi yoki qarz oluvchining bankrot deb eʼlon qilinishi);

Yaqin kelajakda aktivning qisman toʻlanishi ehtimoli mavjud boʻlsa.

Agar asosiy qarz va foizlar boʻyicha muddati 90 kundan ortiq, lekin 180 kundan oshmagan qarzdorlik mavjud boʻlsa, aktiv «shubhali» deb tasniflanadi va u uchun qaytarilmagan asosiy qarz (qoldiq) summasining ellik foiziga teng maxsus zaxira shakllantirilishi lozim.

Agar asosiy qarz va foizlar boʻyicha muddati 180 kundan ortiq oʻtgan qarzdorlik mavjud boʻlsa, aktiv «umidsiz» deb tasniflanadi. Bunday holda, tijorat banki qaytarilmagan asosiy qarz (qoldiq) summasining yuz foizini tashkil etadigan maxsus zaxira shakllantirishi kerak.

¹⁴ Markaziy Bankning Statistik byulleteni 2024-yil <https://cbu.uz>

Yangi kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, Markaziy bank tijorat banklarining kredit portfelli bo'yicha tahlil o'tkazib, aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi qo'shimcha zaxiralar shakllantirishni talab qilishi mumkin. Shu bilan birga, tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar bo'yicha to'lovlar kredit shartnomasining butun muddatiga taqsimlanib, bo'lib-bo'lib amalga oshirilishi belgilandi.

Bu qoida banklarda muammoli kreditlar paydo bo'lishining oldini olishga qaratilgan ogohlantiruvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi. Kiritilgan o'zgartirishlar natijasida tijorat banklari aktivlarining sifatini tasniflash bo'yicha yangi yondashuvlar joriy etildi. Eski qoidalarga ko'ra, 30 kungacha to'lov muddati o'tgan kreditlar «standart», 90 kungacha to'lov muddati o'tgan kreditlar «substandart», 180 kundan ortiq kechiktirilgan kreditlar esa «umidsiz» deb tasniflangan. Yangi tartibga ko'ra, shartnoma muddatida to'lanmagan va grafik bo'yicha asosiy qarz va foizlar bo'yicha oraliq to'lovlar 180 kundan kechiktirilgan kreditlar «umidsiz» sifatida tasniflanadi.

Hozirgi kunda respublikada tijorat banklarining kredit qo'yimlarida yetarli darajada diversifikatsiya mavjud bo'lib, bank tizimida iqtisodiyot tarmoqlarining faoliyatiga bog'liq xavf darajasi o'rtacha darajada shakllangan.

III.XULOSA

Tijorat banklarining muammoli aktivlari, ya'ni substandart, shubhali yoki umidsiz kreditlar bankning umumiy moliyaviy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Muammoli aktivlar daromadlilikka ta'sir qilishi bir necha yo'llar bilan amalga oshadi:

1. Kredit Yo'qotishlari: Muammoli kreditlar yoki aktivlar odatda to'lovni kechiktirgan yoki qaytarib berishga qodir bo'lmagan mijozlarga tegishli bo'ladi. Bu esa bank uchun yirik kredit yo'qotishlarini keltirib chiqarishi mumkin. Kredit yo'qotishlari bankning foydasi va daromadiga salbiy ta'sir qiladi.

2. Zaxiralar uchun Mablag' ajratilishi: Banklar muammoli kreditlarni to'g'ri baholash uchun rezervlar ajratishadi. Bu, o'z navbatida, bankning sof daromadiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki bu mablag'lar faqat muammoli aktivlar uchun ehtiyot chorasi sifatida ajratiladi va daromad sifatida hisoblanmaydi.

3. Kapital Etishmasligi: Muammoli aktivlar bankning kapitaliga ta'sir qiladi, chunki ular bankning umumiy aktivlarining qismida bo'lib, xavf darajasini oshiradi. Bank kapitalining etishmasligi esa moliyaviy barqarorlikka putur yetkazishi va kredit berish faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

4. Moliyaviy Barqarorlikning Pasayishi: Muammoli aktivlar ko'paygan sari, bankning moliyaviy barqarorligi pasayadi, chunki ular bankning likvidligi va kapitalini kamaytiradi. Bu esa bankning yangi kreditlar berish imkoniyatlarini cheklashi mumkin, bu esa daromadning kamayishiga olib keladi.

5. Qarzni to'lashni keltirib chiqaradigan o'zgarishlar: Agar bankda muammoli kreditlar ortib ketsa, ular mijozlarning qarzlarni to'lashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu holat bankning qisqa muddatli likvidlik muammolarini keltirib chiqarishi mumkin, chunki ular o'z majburiyatlarini vaqtida bajara olishmaydi.

6. Reputatsiya Riski: Muammoli aktivlar ko‘p bo‘lsa, bu bankning bozordagi obro‘sga ta'sir qilishi mumkin. Investorlarda va mijozlarda bankka bo‘lgan ishonch pasayishi daromadlilikiga ta'sir ko‘rsatadi, chunki ular bankning samaradorligi va xavfsizligiga shubha qilishadi.

Natijada, tijorat banklaridagi muammoli aktivlar daromadlilikka salbiy ta'sir o‘tkazadi, chunki ular moliyaviy barqarorlikni pasaytiradi, kredit yo‘qotishlarini oshiradi va yangi kreditlar berish imkoniyatlarini cheklaydi. Bizning fikrimizcha, mamlakatimiz tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlarning muammoli kreditlarga aylanmasligini oldini olish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir:

- Banklarga kredit arizalariga chuqur va batafsil yondashish, ya'ni dastlabki monitoringni to‘g‘ri va mukammal amalga oshirish. Bu jarayonda, mijozning xarakteri, uning moliyaviy holati, biznes hamkorlari orasidagi mavqei va sohadagi tajribasiga alohida e'tibor qaratish zarur.

- Kredit arizasini ko‘rib chiqish jarayonida mijoz tomonidan taqdim etilgan hujjatlar to‘plamining to‘liqligi va to‘g‘riligini tekshirish. Kredit bo‘limi xodimi mijozning moliyaviy holatini chuqur tahlil qilib, xolisona baholashni amalga oshirishi kerak.

- Kredit ajratilganidan keyin, mijozning biznes-rejasi bo‘yicha amalga oshirayotgan faoliyatlarini, hisob raqamidagi mablag‘larning aylanmasini doimiy ravishda nazorat qilish, muddatidan o‘tgan debitorlik-kreditorlik qarzdorliklariga yo‘l qo‘ymaslik uchun zarur choralarni ko‘rish.

- Kredit ta'minoti sifatida taqdim etilgan mol-mulkni saqlash va ekspluatatsiya sharoitlarini doimiy ravishda nazorat qilish.

- Agar kredit ta'minoti sifatida uchinchi shaxsning kafilligi taqdim etilgan bo‘lsa, kafilning moliyaviy hisobotlarini har chorakda tahlil qilib, uning to‘lov qobiliyatini o‘rganib borish.

- Korxonaning mol-mulkini baholashda bankning mulkni baholash bo‘yicha mutaxassislariga ko‘proq imkoniyatlar yaratish.

Bundan tashqari, tijorat banklarida muammoli kreditlarni samarali boshqarish uchun quyidagi omillarni hisobga olish zarur:

- Bank aktivlari sifatini doimiy ravishda monitoring qilib borish, aktivlarga bog‘liq muammolarni dastlabki bosqichda aniqlash va bartaraf etish mexanizmini mustahkamlash.

- Banklarda aktivlarni keng diversifikatsiya qilish, kredit portfelini sog‘lomlashtirish orqali tavakkalchiliklarni samarali boshqarish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va iqtisodiy vaziyatga mos ravishda ularga zarur o‘zgartirishlar kiritish.

- Bank tizimiga oid qarorlar va kredit munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar ijrosini ta'minlash, kreditlash jarayonida yuzaga kelishi mumkin

bo‘lgan xatarlarni baholash, o‘rganish va ularni tahlil qilish, shuningdek biznes-reja ko‘rsatkichlarining bajarilishini nazorat qilish.

- Muammoli kreditlarni boshqarishning yangi usullarini ishlab chiqish.
- Bank kredit siyosati va kreditlash tamoyillari shartlariga rioya etilishini muntazam nazorat qilish.

IV.FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2020-yil 12-may, PF-5992-son. URL: <https://lex.uz/uz/docs>
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Banklarning kreditlari bo‘yicha qarzdorlik o‘z vaqtida qaytarilmagan taqdirda undiruvni qarzdorning likvidli mol-mulkiga qaratish tartibini tasdiqlash to‘g‘risida». 2002-yil 4-dekabr, No422.
3. Каримов И. А. 2021-yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo‘l ochib berish – ustuvor vazifamizdir // Xalq so‘zi. 2021-yil 17-yanvar. No13.
4. Абдуллаева Ш. З. Bank risklari va kreditlash. – Тошкент: Молия, 2012. – 124 б.
5. Пещанская И. В. Организация деятельности коммерческого банка: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 336 с.
6. Роуз П. Банковский менеджмент: Пер. с англ. – М.: Дело, 2019. – 192 с.
7. Абдуллаева Ш., Сафарова З. Tijorat banklari moliyaviy resurslarini boshqarish. – Тошкент: Молия, 2020.
8. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент) / Под ред. д-ра экон. наук, проф. О. И. Лаврушина. – М.: Юристъ, 2002. – 456 с.
9. Азларова А. А. Tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish masalalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. 2018. No6. – 3 б.
10. Saeid Khajeh Dangolania. The impact of information technology in banking system (A case study in bank Keshavarzi Iran) // Procedia - Social and Behavioral Sciences. 2011. Vol. 30. – P. 13–16.
11. Goyal J., Singh M., Singh R., Aggarwal A. Efficiency and technology gaps in Indian banking sector: Application of meta-frontier directional distance function DEA approach // The Journal of Finance and Data Science. 2019. Vol. 5. – P. 156–172.